

позаду себе страх за минуле, але ніколи не сама, завжди – «поза собою», то в ній ні до чого апелювати, її вчинки в конкретній ситуації неможливо оцінювати й коректувати, зокрема і її самій: адже майбутнє – тільки «проект», а минуле – уже не належить їй.

Бібліографічні посилання

1. Андрусенко В. А. Социальный страх [Текст] / В. А. Андрусенко. – Свердловск : Изд. уральского ун-та, 1991. – 172 с.
2. Гайденок П. П. Человек и история в свете «философии коммуникации» К.Ясперса [Текст] / П. П. Гайденок // Человек и его бытие как проблема современной философии. – М. : Наука, 1978. – С. 36–58.
3. Исаев С. А. Теология смерти. Очерки протестантского модернизма [Текст] / С. А. Исаев. – М., 1991. – 236 с.
4. Мэй Р. Смысл тревоги [Текст] / Р. Мэй. – М. : Класс, 2001. – 258 с.
5. Паскаль Б. Опыты [Текст] // Суждения и афоризмы / Ф.Ларошфуко, Б.Паскаль, Ж.Лабрюйер. – М., 1990. – 384 с.
6. Сартр Ж.-П. Избранные произведения [Текст] / Ж.-П. Сартр. – М., 1992. – 480 с.
7. Философия. Религия. Культура [Текст] / В. В. Лазарев,

- С. И. Великовский, С. С. Аверинцев. – М. : Наука, 1982. – 397 с.
 8. Хайдеггер М. Время картины мира [Текст] / М. Хайдеггер // Работы и размышления разных лет. – М.: Гнозис, 1993. – С. 133–167.
 9. Ясперс К. Введение в философию [Текст] / К. Ясперс. – М., 2000. – 192 с.

Мельник В. В. Экзистенциал страха в постмодернистскую эпоху.

Рассмотрены аксеологические измерения экзистенциала страха как одного из важных онтологических факторов человеческого существования.

Ключевые слова: экзистенциал, страх, тревога, существование, ontologiya, модус, метафизика.

Melnik V. Existential fear in the postmodern era.

The paper discusses the ontological dimension «Existenzial» of fear as an important axiological factors of human existence.

Key words: «Existenzial», fear, anxiety, existence, ontology, modus, metaphysics.

Надійшла до редколегії: 23.04.14 р.

УДК 130.2:111. 11

М.М. Мовчан

Полтавський університет економіки і торгівлі

СТРАХ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Розглянуто страх як важливий феномен буття людини; здійснено аналіз страху через взаємодію фундаментальних категорій онтології – буття і небуття; певні акценти зроблено на екзистенціальному вченні М.Гайдеггера та сучасних дослідженнях статусу страху в сфері онтології; підкреслено, що небуття людини тотожне смерті.

Ключові слова: страх, буття, небуття, смерть, онтологічний страх, сенс буття, екзистенціалізм, скінченність, безсмертя.

На особливу увагу зараз заслуговують ті аспекти проблеми особистості, що впливають на її становлення, соціалізацію і духовний розвиток. Серед них відзначимо феномен страху, що так чи інакше діє на конструктивну складову особистості, забарвлення її життя, відносини із соціальним і природним оточенням, духовне і фізичне самопочуття.

Не дивлячись на те, що на календарі сучасної історії вже ХХІ ст. людство так і не змогло позбавитись від старих страхів (які переслідують його з незапам'ятних часів), але, на превеликий жаль, ще й одержало дуже багато нових страхів, які не були відомими в попередній епохи. Страх сьогодні стає постійною характеристикою свідомості, а це, у свою чергу, дає нам підстави говорити про формування катастрофічної свідомості. Політичні, економічні, соціокультурні, техногенні процеси сучасного життя, війни, тероризм, сепаратизм, безробіття, бідність, хвороби та слабка захищеність населення від негативних явищ породжують у глобальних масштабах почуття невдоволення, покинутості, відчуження і невпевненості, продукують переживання страху і цим самим актуалізують його дослідження.

Проблемі страху приділяли велику увагу М. Бердяєв, Є. Боровой, А. Гагарін, Л. Горохова, П. Гуревич, М. Гайдеггер, С. К'еркегор, Б. Паскаль, Ф. Ріман, М. Савіна, Ж.-П. Сартр, П. Тілліх, О. Туренко, З. Фрейд, О. Фролова, Е. Фромм, Н. Хамітов, К. Хорні, І. Ялом, К. Ясперс та ін. Не дивлячись на певні напрацювання в світовій та вітчизняній філософській думці ця проблема залишається маловивченою. Осмислення потребують чимало питань стосовно онтології, феноменології, класифікації і рівнів страху, історико-філософських, філософсько-антропологічних та ін. аспектів даного феномена.

Мета цієї статті – розгляд страху як важливої онтологічної характеристика людини. При цьому основним завданням для виконання даної мети, на нашу думку, має бути аналіз страху відносно фундаментальних онтологічних категорій – буття і небуття.

Використовуючи дослідження у сфері онтології Є. Борового, П. Тілліха, М. Гайдеггера, М. Унамуно, А. Чанишева, К. Ясперса та ін. у нас є достатні підстави стверджувати, що страх – онтологічна характеристика людини. Досить цікавими у сучасній філософській думці є спроби відшукати людське в самій людині зацентрувавши при цьому увагу на відношенні людини до буття та на його бінарній протилежності (хоч це сьогодні дискусійне питання) – небуття.

У свій час Е. Фромм писав: «Людина – єдина жива істота, що відчуває власне буття як проблему, яку вона повинна вирішити і якої вона не може позбутися...» [18, с. 445-446].

На відміну від тварин людина може свідомо переживати своє буття, так і задумуватись про небуття, яке обов'язково чекає її в майбутньому. При цьому її часто охоплюють надзвичайні трепетні почуття, де особливо дієвим і сильним є стан страху. Г. Гегель називає страх «невіддільною властивістю будь-якого буття» [4, с. 210]. Практика показує, що в багатьох випадках він буває досить деструктивним, так як часто негативно впливає на всі складові особистості людини.

Чимало вчених досить переконливо відзначають, що в онтологічному плані, який пов'язаний з феноменом страху небуття відчуження людини найбільш характерно проявляється у принципі скінченності. Цей принцип закладений у самій структурі людської свідомості, він знаходиться в центрі особистого існування. Головним критерієм скінченності виступає тимчасовий

характер існування людини. Тимчасовість має свої рамки, тобто завжди продовжується певний час. Лише завдячуючи свідомості індивід здатен усвідомлювати свою скінченність у світі. «Людське буття – буття, що усвідомлює свою нестійкість, усвідомлення скінченним своєї скінченності, а цим самим і супротивної йому нескінченності (у свідомості)» [21, с. 163]. Все те, що пов'язане з часом, існуванням, становленням та зникненням має буття. В екзистенціальній філософії буття розуміється як конкретне людське буття (суб'єктивне існування) – екзистенція і стверджується, що про буття світу незалежного від людини говорити недоречно. Буттю індивіда «завжди протистоїть і «ховається» за його «спиною» небуття» [14, с. 44]. Л. Сморг відповідально заявляє, що «небуття є моментом виникнення одного і зникнення іншого, або навпаки. Все виникає, певний час існує і гине – назавжди. Оскільки з небуттям пов'язується не тільки смерть, але й нереалізовані плани, обмануті надії, розірвані зв'язки...» [14, с. 44-45]. Авторитетний фахівець у сфері онтології, один з творців «філософії небуття» А. Чанишев, вважає небуття більш важливим, ніж буття. «Субстанцією може бути тільки небуття як первинне й абсолютне по відношенню до буття» [21, с. 153]. На нашу думку, у цього філософа постає формула: шлях від небуття лежить через буття і знову завершується небуттям (небуття – буття – небуття). А от П. Гуревич зауважує, що «деякі мислителі відмовляють небуттю у понятійному характері і намагаються його усунути з філософії» [6, с. 144]. І на це є свої причини, адже бути – означає жити. Відразу ж за цим виникає запитання: «Що буде після смерті?». Відповіді на нього (передусім релігійні) часто нашоухують багатьох філософів на ліквідацію поняття «небуття».

Важливо сказати, що у людини завжди існувало не просте відношення до оточуючого її буття. Однією з ознак такого відношення є страх. Індивід постійно знаходиться в бутті і взаємодіє з ним. І тут варто з'ясувати одне питання, яке має неабияке значення для розуміння нашої проблеми: так що ж лякало і продовжує лякати людину в її взаємовідносинах з буттям? Порівнюючи нескінченність природи і скінченність людського існування слід виділити декілька причин: 1) природа нескінченна а людина скінченна й обмежена, вона (природа) існує безперервно, а вона (людина) скороминуща і смертна; 2) речі гинуть і змінюються кожної миті, а людина через свою скінченність, бачить цей процес тільки фрагментарно; 3) речі складаються з однієї основи, а людина антонімічна через подвійність своєї біосоціальної природи. Важливо звернути увагу, що кінцевий термін життя, як людини, так і будь-якого живого організму «запрограмований в ньому самому, кінцеве, таким чином, присутне у самому безкінечному, опосередковує його» [1, с. 302]. Підкреслимо, що конкретне буття живих організмів (в тому числі людини, суспільства тощо) із самого початку передбачає небуття, тобто скінченність (кінцеве). У плані вивчення скінченного одне з цільних місць займає «філософія існування» – екзистенціалізм. Цей напрямок був особливо популярним у середині ХХ століття. Не дарма дослідники називають його «філософією радикальної скінченності» [20, с. 44]. На нашу думку, екзистенціалісти зробили найвагомий внесок у вивченні онтології страху в неklasичній філософії. Страх у їх філософствуванні постає не що інше, як метафізичний жах, як приголомшливе людське прозріння. Ю. Хрустальов зазначає, що «людині раптом відкривається зяюча безодня її буття, раніше невідома

їй. В екзистенційному страху їй стає зрозумілим онтологічний сенс власного буття. Тільки тепер вона усвідомила, що спокою немає, а є ризик вирішення, яке не гарантує їй успіху. Це й є справжнє існування людини – постійна тривога за себе, жах перед невідомістю і ризик вільного вибору. Страх із випадкового психологічного стану переходить у постійний онтологічний сенс, що не може не деформувати психіку людей» [22, с. 362].

Сучасний російський філософ Є. Боровой повідомляє, що у найбільш концентрованому вигляді усвідомлення індивідом своєї відчуженості (в аспекті скінченності свого існування) виявляється у страху смерті як реакції на небуттєву загрозу буттєвому самоствердженню індивіда. Небуття тут проявляється у вигляді феномена смерті, що переводить буттєвість людини за межу небуття, яке передує її народженню [2, с. 35]. У свою чергу «скінченність надає людському існуванню сенсу, оскільки робить людське життя визначеним, завершеним» [12, с. 322]. Смерть постійно присутня в бутті індивіда. Ми можемо говорити про те, що життя людини завжди закінчується смертю і вона (смерть) має для особистості свій особливий сенс. Сьогодні у середовищі науковців є навіть дискусії про сенс і передчуття смерті в житті як людини так і тварин. Індивід єдина істота серед живих організмів на Землі, яка усвідомлює себе. Один з основних компонентів свідомості – знання. «Знання про смерть у людини не ситуативне (воно не пов'язано лише з конкретною загрозою), а постійне, будучи однією з основ світогляду, надаючи остаточний сенс всім життєвим зусиллям індивіда. Смерть людини – це не тільки природний факт, але й феномен культури. В модусі смерті ототожнюються часом два різних явища – «інстинкт самозбереження» і «страх смерті», що мають абсолютно різну природу: перше – біологічну, а друге – соціокультурну» [2, с. 36]. «Якби ми були безсмертні, то могли б спокійно відкладати кожен свій вчинок на безмежний час. Але перед лицем смерті як абсолютного й неминучого кінця, як межі наших можливостей, ми зобов'язані максимально використати відведений нам час, не втратити жодної можливості наповнити життя сенсом і змістом» [12, с. 322].

Необхідно відрізнити «страх загибелі», тобто передчасної чи насильницької смерті і сам «страх смерті» як неминучий кінець біологічного і духовного існування індивіда в результаті вичерпання життєвих ресурсів його організму. До речі, не кожному загибель можна назвати смертю і навпаки. «Загибель – це припинення існування чогось живого (чи пов'язаного з ним) внаслідок зовнішніх несприятливих впливів» [2, с. 304]. Смертність як феномен може виникати «лише на стадії багатоклітинних організмів, які розмножуються статевим шляхом. Ці організми не просто гинуть, а вмирають» [1, с. 305]. Смерть до сих пір є наслідком (безпосереднім чи опосередкованим) багатьох соціальних причин. Звідси й накладка «страху загибелі» на розумне визнання необхідності смерті кожної людини.

У бутті людини існує чимало різноманітних інстинктів, які поєднують людський рід з тваринним. Відомо, що екстраполяцією інстинкту самозбереження є «страх загибелі». Дана екстраполяція відіграє життєзабезпечуючу роль. «Інстинктивний у своїй основі страх індивідуальної загибелі, взятий у широкому контексті, виконує не завжди егоїстичну, а й видозберігаючу функцію. З іншого боку, навіть допускаючи зв'язок будь-якого виду страху з інстинктом самозбереження потрібно враховувати, що індивідуальна

свідомість у багатьох аспектах детермінована зовнішнім середовищем» [2, с. 36]. Соціальне оточення необхідне і корисне для індивіда передусім для його особистої самоідентифікації та самореалізації. Завдячуючи іншим, соціуму, людина своєю поведінкою, спілкуванням, діяльністю та її результатами стверджує, засвідчує своє буття (Я існую, Я ось така, це Я). Але слід не забувати і про те, що це оточення іноді буває небезпечним для того ж самого індивіда. В другому випадку йому (індивіду) може загрозувати загибель. У той же час оточення часто стимулює в людині інстинкт самозбереження і таким чином продукує страх.

На думку Є. Борового, «страх смерті цілком соціальний і формується на основі свідомості й самосвідомості людини. Він ґрунтується на усвідомленні індивідом скінченності свого існування» [2, с. 37]. Соціальність страху пов'язана з тим, що даний страх властивий тільки людині (у тварин присутній інстинкт страху, а страху самої смерті не існує).

У дослідників (і не лише) давно виникло питання: чи належить феномен смерті до людського життя? Життєва філософська точка зору неминуче веде взагалі до заперечення значимості смерті для життя. Є. Боровой підкреслює, що ми не можемо переживати смерть. Отже, на думку цього російського дослідника, «вона взагалі не являється частиною доступною нам у переживанні дійсності. Вона, доки ми живемо, ніскільки не повинна нас торкатися, якщо ж вона настає, то нами не переживається (знайомі мотиви з часів давньогрецького мислителя Епікура – прим. М.М.). В основі цієї думки лежить абсолютно певна передумова. Смерть постає як зовнішній кінець, що підступає до життя в будь-якому виді ззовні і не відіграє ніякої ролі в її більш глибокому сутнісному визначенні» [2, с. 37]. Наша точка зору дещо відрізняється від твердження Є. Борового. Ми вважаємо, що людина все-таки переживає смерть-вмирання (і напевно, дуже сильно), але про свої останні переживання вже нікому не може розповісти, бо відходить у небуття (в Ніщо). Життя, на нашу думку, тоді і тільки тоді має ціну (цінність), коли є смерть. Безсмертний чи вічний не може оцінити життя (навіщо йому це потрібно робити), тому що для нього не існує протилежності, тобто смерті-небуття.

Поняття «безсмертний» і «вічний» не тотожні, їх слід розрізняти. Безсмертний – це той, хто має точку народження (він колись народився) і немає точки смерті (не помирає). Слід наголосити, що безсмертя протилежне смертності і одне без іншого не може існувати. «Якщо немає смертності, то немає і безсмертя» [1, с. 303]. У вічного немає ні початку ні кінця (тобто він як існував так і буде існувати завжди). Польський письменник та історик культури Я. Парандовський стверджує у своїй «Міфології», що давні греки вважали антропоморфних богів (наділених людським виглядом і властивостями) своєї політеїстичної релігії безсмертними. «Боги були безсмертні, але не вічні: кожен з них колись народився, і жоден не міг сказати про себе, що він був завжди» [11, с. 38]. Бога і людину не могла роз'єднувати якась нездоланна і безмежна безодня. «Єдина відмінність між людиною і богом полягала в тому, що... людині навіть найшасливіші хвилини життя отруював страх смерті» [11, с. 38].

Хоча відношення до смерті і не повинно бути обов'язковою складовою частиною будь-якої тимчасової свідомості, проте, воно постає як необхідна умова для досягнення справжнього існування. Лише за рахунок відношення до смерті належне місце займає й інша співвіднесеність людини з майбутнім. Цю ідею досить

ґрунтовно розробив М. Гайдеггер. Смерть у нього є кінцевою і безумовною межовою ситуацією [2, с. 37]. Оскільки, на думку цього мислителя, «кінцева основу людського буття складає його тимчасовість, минулість, скінченність, остільки передусім час має бути розглянутий як найсуттєвіша характеристика буття» [15, с. 182]. М. Гайдеггер вважає, що «особистість гостро переживає тимчасовість буття, але орієнтація на майбутнє дає особистості справжнє існування, а «вічне обмеження теперішнім» призводить до того, що світ речей у їх повсякденності затуляє від особистості її скінченність» [15, с. 182]. Таким чином, у цьому випадку, страх виражає духовний досвід людини, яка відчуває свою унікальність, а разом з тим і однократність, смертність. М. Гайдеггер розрізняв справжнє і несправжнє буття. Несправжнє буття, на його думку пов'язано з існуванням у спільноті (суспільстві). Мислитель зауважує, що «коли людина дуже довго знаходиться в суспільстві, то вона втрачає себе як особистість, як індивідуальність» [1, с. 114]. Багато спілкування призводить індивіда до розчинення в суспільстві. Справжнє буття – це «буття людини перед лицем смерті» [1, с. 114]. М. Гайдеггер постійно наголошував, що життя кожної особи закінчується смертю, тому його (життя) потрібно осмислювати разом зі смертю. «Буття завжди є буття до кінця. Тобто буття до смерті також являє собою екзистенціал» [8, с. 140]. Екзистенціали в онтології цього філософа – це такі категорії, навколо яких «концентруються численні прояви людського життя» [8, с. 140], тобто різні вираження станів буття (реальності, які дані нам й існують у суто людському бутті). Для характеристики такого буття мислитель використовує специфічний термін «Dasein» (усвідомлення індивідом себе тут і зараз). Серед багатьох екзистенціалів своєї онтології М. Гайдеггер виділяє страх, який існує в «Dasein».

Вище ми вже говорили, що людина знає про скінченність свого життя. У неї завжди є можливість постійно ухилятися від цього знання: проживати бездумно, немов би це життя так і буде продовжуватися до нескінченності. Повсякденність затягує людину у так звану суєту суєт і їй немає часу думати про прокляте питання, яке пов'язане з майбутнім власним небуттям. До певного віку незнання особи про смерть може мати навіть певний сенс, оскільки тут, у суєті незначних, непримітних обставин, життя видається ще практично нескінченно довгим. Проте, коли індивід цей вік уже подолав (це підходить по часу ближче до сорока років і в цьому випадку психологи часто говорять про кризу середніх років), скінченність життя означає, що він мусить вже бачити свою обмежену тривалість. Якби час, який є у розпорядженні людини був нескінченно довгим, то завтра було б так як і вчора, а в людини не було б мотивації щось розпочинати. А мотивація – це «сукупність психічних процесів, які надають поведінці людини енергетичний імпульс і загальну спрямованість» [13, с. 138]. Тобто вона – рушійна сила поведінки особи.

Лише завдячуючи тиску усвідомлення скінченності життя наповнюється напругою. Ця напруга змушує людину зібратися і зі змістом використовувати час життя. Дуже важливо для особистості життя влаштувати (організувати) так, щоб воно могло мислитися таким що обривається у будь-яку мить, тобто, щоб воно не ставало безглуздом за рахунок смерті, яка несподівано вторгається. Це означає, що ціль свого життя людина не переносить, у майбутнє і не робить його залежним від досягнення цього майбутнього. Особистість намагається

влаштувати життя так, щоб воно мало сенс саме зараз» [2, с. 39]. Японці в цьому плані говорять, що не потрібно жити минулим, бо воно вже пройшло, не потрібно жити і майбутнім, бо воно інваріантне, а потрібно жити теперішнім, адже в ньому є як елементи минулого так і тенденція на майбутнє. Страх є поштовхом для повноцінного життя індивіда, він перетворює його з бездумного та безмістовного існування на сповнене сенсом життя саме «тут і тепер».

Смерть загрожує особистому буттю і ця загроза навіть не допускає спокою, стриманості, але приголомшує та робить людину невпевненою в глибинах її ества. Тут мова йде не про тілесний страх у момент вираження, а про стрес (напружений стан), який охоплює людину в думках про «більше-не-буття» (у категоріях С. Борового). В такому страху для індивіда відкривається межовий жах небезпеки небуття.

У своїх дослідженнях німецький мислитель К. Ясперс розрізняє два різновиди страху – 1) глибинний страх (тобто «екзистенційний страх») і 2) «побутовий страх». Тільки у першому випадку думка про смерть стає реальною силою, яка формує повсякденне життя. Це вже більш глибокий страх відносно цінності особистого буття, той страх, який надає достовірному існуванню абсолютне випробування. Екзистенційний страх – це страх перебування людини на межі небуття та ціннісного безглуздя існування. К. Ясперс підкреслює, що «страх посилюється у свідомості неминучості зникнути як втрачена точка в порожньому просторі, адже всі людські зв'язки значимі лише в просторі» [23, с. 328].

Між феноменами страху і смерті існує дуже тісний взаємозв'язок. «Страх небуття ставить перед людиною питання про цілісність її буттєвого знаходження в світі саме тому, що в онтологічному аспекті саме буття людини ставиться перед лицем смерті, розкриваючи їй смерть як її власну приватну можливість – можливість бути самістю» [2, с. 40-41]. У цьому онтологічному сенсі, як вказує М. Гайдеггер «буття-до-смерті є сутнісно жах» [19, с. 266]. Цей видатний філософ ХХ століття, засновник «фундаментальної онтології» (згідно за М. Гайдеггером, «онтологія має починатися із дослідження людини, адже вона є «найпершим сущим, що підлягає онтологічному опитуванню» [9, с. 207]) використовував у своїй творчості вираз – «буття перед лицем смерті». Взагалі варто підкреслити, що в екзистенціальній філософії М. Гайдеггера, А. Камю, Ж.-П. Сартра та ін. стверджувалося, «що сенс людського буття полягає в тому, що вона – людина – переживає межі цього буття, переживає той факт, що людина колись помре. Цілісність людського буття неминуче пов'язана з уявленням про смерть...» [1, с. 113]. Ще у ХVІІ ст. предтеча екзистенціалізму Б.Паскаль наголошував на хрупкості та безглуздіості людського буття. Значно пізніше (у ХХ ст.) французькі екзистенціалісти будуть натхненно стверджувати, що «людина самотня у цьому світі, закинута, постійно переживає страх смерті» [1, с. 113].

Страх смерті надзвичайно органічно пов'язаний з поняттям «долі». «Адже загроза онтичному самоствердженню людини – це не тільки абсолютна загроза смерті, але й відносна загроза долі» [16, с. 35]. Поняття «онтичне» відноситься до порядку сущого (на відміну від «онтологічного», що відноситься до порядку буття). «Термін «доля» вказує на ті ознаки, які властиві усякому страху смерті: її випадковий характер, непередбаченість, неможливість виявити її сенс і цілі» [2, с. 43]. Доля – це світ випадковості, а страх з приводу долі

грунтується на усвідомленні скінченною істотою повної випадковості і відсутності граничної необхідності у ряді моментів своєї життєдіяльності. Про долю говорять, як про шлях, який повинна пройти у життєвому просторі і часі кожна людина. Християнство підкреслює, що цей шлях визначає Бог.

М. Гайдеггер вважав, що «буття і час взаємно визначають один одного, але так, що ні перше – буття – неможна розглядати як тимчасове, ні друге – час – як суще» [10, с. 69]. Наше буття по часу випадкове, адже ми існуємо у відрізьку, який випадково починається і закінчується в часі.

У сьогоденні світі продовжують існувати як індивідуалістська (індивідуалізм), так і колективістська (колективізм) тенденції підходу до людини та її буття. В онтологічному ракурсі вони не можуть бути довершеними. М.Бубер говорить, що колективізм знає людину як частину, а індивідуалізм пізнає лише частину людини. До цілісності людини, до людини як такої не прориваються ні індивідуалізм, ні колективізм [3, с. 227]. У колективістських культурах кінець індивідуального існування не оцінюється як проблема, оскільки слабо розвинене відчуття індивідуального буття. Смерть не сприймається радикально відмінною від життя. «Скінченність людини тлумачиться як закономірне завершення певного життєвого циклу» [2, с. 45].

Коли людині під силу здолати страх смерті? Г. Гегель говорив: «Я не відчуваю страху, з одного боку, якщо маючи щось, що володіє недоторканною самостійністю, не зважаю на насильство і знаю себе як силу, що протистоїть цьому насиллю, яке не має ніякої влади наді мною; з іншого боку, я не відчуваю страху, якщо не зважаю серйозно на те, що супротивна мені сила може знищити і таким чином, навіть відчуваючи насильство, залишаюся неушкодженим» [5, с. 112]. Не дивлячись на те, що людина смертна істота, вона завжди прагнула до безсмертя. Амбівалентне відношення до смерті закладено у цьому початковому екзистенціальному протиріччі. На думку М. де Унамуно, представник будь-якої культури «жадає безсмертя». «Адже якщо я вмру, – то ніщо немає сенсу» [17, с. 155]. Сутність страху, який викликається усвідомленням беззахисності людини перед смертю, М. де Унамуно вважає найвищим станом душі людини. В основі всіх вчинків індивіда він вбачає несвідоме прагнення до безсмертя, бажання залишити по собі пам'ять в історії нащадків. «Звідси, – пише цей іспанський філософ, – жорстока боротьба за те, щоб виділитись, за те, щоб якийсь залишитись у пам'яті оточуючих і нащадків, і ця боротьба у тисячу разів жажливіша, ніж боротьба за життя» [17, с. 155]. Всі культури світу пропонують людині зразки одержання нею безсмертя.

У Східних культурах (Індія, Китай, Японія та ін.) смерть розглядається не як абсолютне завершення існування, смерть не отожднюється з повним зникненням індивіда. Причина цього в орієнтації східної культури на принцип буття. Західні культури, на відміну від східних, навпаки розглядають смерть як абсолютне завершення існування людини.

Досить популярними сьогодні є матеріалістичні концепції соціального безсмертя. В культурі Заходу стверджується ідея індивідуалістичного одержання безсмертя. Індивід прагне уникнути смерті шляхом земного самоствердження. Критеріями такого ствердження виступають не духовні цінності, а матеріальні досягнення людини (капітал, соціальний

статус тощо). Вчені також виділяють і реакцію агресивного відношення до об'єкта смерті. Ця реакція має глибокі традиції починаючи від алхімічних пошуків «еліксиру безсмертя». Чого лише варті пошуки секретів вічного життя китайським імператором Цинь Шіхуаном, який жив у III ст. до н. е. [7]. Коли ж людина нездатна ні уникнути суб'єктивної загрози смерті, ні подавити цей об'єкт, то тоді страх смерті до такої міри паралізує усі структури свідомості людини, що вона готова на все заради збереження життя (посилюється соціальна пасивність (конформізм) та прагнення повністю усунути із життя ситуації, що несуть у собі загрозу небуття).

Підсумовуючи вищесказане зробимо наступні висновки:

Страх є невід'ємним елементом (частиною) існування. Він показує людське в людині. Його не може не бути в роді людському.

В онтологічному плані у принципі скінченності найбільш характерно проявляється страх небуття. А з небуттям у свою чергу прямо пов'язані смерть, розірвані зв'язки, нездійснені плани тощо.

Екзистенціальна філософія (передусім М. Гайдеггер, К. Ясперс, П. Тілліх та ін.) зробила найвагомий внесок у вивчення онтології страху. У вченні М. Гайдеггера чільне місце відведено питанню про сенс буття, де феномени страху і небуття (смерті) відіграють провідну роль у проясненні цього сенсу.

Індивід не повинен занадто перейматися своїм майбутнім, яке часто лякає його своєю невизначеністю, а намагатися дбати про сьогодення, енергійно жити в ньому, адже прийдешнє (завтра) бере свій початок від сьогодні.

Існує не мало способів подолання, мінімізації чи нейтралізації страху небуття (смерті) – це одержання сенсу життя (шляхом поступового його розкриття протягом життя), втеча від страху смерті (релігійні концепції подолання смерті та ідеї соціального безсмертя). З кінця ХХ ст. дуже часто говорять не стільки про боротьбу із страхом небуття як про прийняття людиною зазначеного страху і можливість навчитися жити з ним, бо нерідко буває так, що особа борючись з таким страхом значно швидше потрапляє в ситуацію втрати смаку справжнього буття, а це обов'язково призводить до катастрофічного наслідку.

Бібліографічні посилання

1. Балашов Л. Е. Философия [Текст] : учеб. / Л.Е. Балашов. – Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. – 612 с.
2. Боровой Е. М. Страх и социальное бытие человека [Текст] : дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / Е. М. Боровой. – Новосибирск, 2006. – 182 с.
3. Бубер М. Два образа веры [Текст] / М.Бубер. – М. : Республика, 1995. – 464 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук [Текст] : в 3 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Наука. – Т. 1. – 402 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Философия религии [Текст] : в 2 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 2. – 573 с.
6. Гуревич П. С. Основы философии: учебное пособие [Текст] / П. С. Гуревич. – М. : КНОРУС, 2001. – 480 с.
7. Евсюков В. В. Цинь Шихуан и его гробница [Текст] / В. В. Евсюков, С. А. Комиссаров // Атеистические чтения. Вып.

16. – М. : Политиздат, 1986. – С. 86–108.

8. Канке В. А. Современная философия [Текст] : учеб. / В. А. Канке. – М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 329 с.

9. Киричок О. Б. Философия: підручник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / О. Б. Киричок. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.

10. Онтология. Тексты философии [Текст] : учеб. пособ. для вузов. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. – 363 с.

11. Парандовський Я. Міфологія [Текст] / Ян Парандовський. – К. : Молодь, 1997. – 227 с.

12. Петрушенко В. Л. Философия [Текст] : курс лекцій : навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти I – IV рівнів акредитації / В.Л. Петрушенко. – Львів : «Новий світ – 2000», 2010. – 504 с.

13. Психология [Текст] : уч. для экономических вузов / под общ. ред. В.Н. Дружинина. – СПб. : Питер, 2000. – 672 с.

14. Сморгж Л. О. Философия : навч. посібник [Текст] / Л. О. Сморгж. – К. : Кондор, 2004. – 416 с.

15. Спиркин А. Г. Философия [Текст]: уч. / А. Г. Спиркин. – М. : Гардарика, 2006. – 736 с.

16. Тілліх П. Мужність бути. Небуття і тривога [Електронний ресурс] / П. Тілліх. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n37texts/tillich.htm> – Заголовок з екрану.

17. Унамуно М. О трагическом чувстве жизни [Текст] / М. О. Унамуно. – М. : Символ, 1996. – 416 с.

18. Фромм Э. Ситуация человека – ключ к гуманистическому психоанализу [Текст] / Э. Фромм // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – 544 с.

19. Хайдеггер М. Бытие и время [Текст] / М. Хайдеггер. – М. : Ad Marginem, 1997. – 451 с.

20. Хюбшер А. Мыслители нашего времени [Текст] / А. Хюбшер ; пер. с нем. И.А.Саца. – М. : Иностранная литература, 1962. – 357 с.

21. Чанышев А. Н. Трактат о небытии [Текст] / А. Н. Чанышев // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 158–165.

22. Человек. Философско-энциклопедический словарь [Текст]. – М. : Наука, 2000. – 516 с.

23. Ясперс К. Смысл и назначение истории [Текст] / К.Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

Мовчан М. Н. Страх в онтологическом измерении.

Рассмотрен страх как важный феномен бытия человека; осуществлен анализ страха через взаимодействие фундаментальных категорий онтологии – бытие и небытие; определенные акценты сделаны на экзистенциальном учении М.Хайдеггера и современных исследованиях статуса страха в сфере онтологии; подчеркнута, что небытие человека тождественно смерти.

Ключевые слова: страх, бытие, небытие, смерть, онтологический страх, смысл бытия, экзистенциализм, конечность, бессмертие.

Movchan M. Fear in ontological dimension.

Fear was scrutinized as important phenomenon of existence of a person; fear was analyzed through the interaction of fundamental categories of ontology - existence and nonexistence; certain emphasis was made on the existential teaching of Martin Heidegger and on modern research on status of fear in the field ontology; it was emphasized that nonexistence of a person is identical to death.

Key words: fear, being, nothingness, death, fear ontological, meaning of life, existentialism, finite, immortality, real life, not real life.

Надійшла до редколегії: 20.04.14 р.